

Отримано: 12.11.2020 р.

Прорецензовано: 16.11.2020 р.

Прийнято до друку: 17.11.2020 р.

e-mail: oleg.lenartovich@gmail.com

DOI: 10.25264/2409-6806-2020-30-50-53

Ленартович О. Валентин Мороз: історик, письменник і дисидент. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Історичні науки»*. Острог, 2020. Вип. 30. С. 50–53.

УДК 94(477.8).101

Олег Ленартович**ВАЛЕНТИН МОРОЗ: ІСТОРИК, ПИСЬМЕННИК І ДИСИДЕНТ**

Метою написання цієї статті стала потреба вшанувати пам'ять Валентина Яковича Мороза волинця, політв'язня, активного учасника дисидентського руху в першу річницю його смерті. Він був автором понад 100 праць, доктором гуманітарних наук Державного Коледжу Джерсі, членом Об'єднання українських письменників «Слово», почесним громадянином Волині з 2017 р. Все своє життя присвятив боротьбі з тоталітаризмом. Помер 16 квітня 2019 р. у Львові. Похований на Личаківському кладовищі.

Ключові слова: інакодумство, дисидентський рух, репресії, відлига, самвидав.

Oleh Lenartovych**VALENTYN MOROZ: HISTORIAN, WRITER AND DISSIDENT**

Formulation of the problem. The purpose of writing this article was the need to commemorate the memory of Valentyn Yakovych Moroz, a Volyn man, a political prisoner, an active participant in the dissident movement on the first anniversary of his death. He was the author of more than 100 works, a doctor of humanities at Jersey State College, a member of the «Slovo» association of Ukrainian Writers, and an honorary citizen of Volyn since 2017. He has dedicated his entire life fighting against totalitarianism. He died on April 16, 2019 in Lviv. He was buried in Lychakiv cemetery.

The methodological basis of this research is a set of general scientific, interdisciplinary, historical and source methods, in particular: historicism, objectivity, historical-comparative, alternative, analysis and synthesis, etc. Their use allows us to recreate the process of forming the political views of V. Moroz, the reasons for the transformation of his consciousness in the direction of dissent, an uncompromising position on the Soviet totalitarian system against which he devoted his own life.

The state of scientific study of the problem. The dissident movement is of great interest to Ukrainian historians. The first investigations were published in the mid-1990s. Among the authors are G. Kasianov, V. Baran, and B. Zakharov, who focused on the participation of the Ukrainian intelligentsia in the resistance movement. In the early 2000s, dissident movement research centers appeared that published their own intelligence, distributed memoirs and self-published literature, and recorded and published interviews with dissidents. In these works, V. Moroz was mentioned as one of the many authors of illegal literature, political prisoner managed to emigrate abroad. Sometimes there is conflicting information about the terms of his sentences. The only monograph dedicated to V. Moroz was personally published in 2018 by O. Poliansky. Due to the small circulation, it is difficult for the general public to get acquainted with it. Therefore, in our opinion, the intelligence proposed by the author is relevant and is designed to honor the memory of the extraordinary personality of who was V. Moroz.

Key words: dissent, dissident movement, repressions, thaw, samvydav.

15 квітня 1936 р. в селі Холонів (Волинське воєводство, Польська республіка) за сучасним адміністративно-територіальним поділом Горохівського р-ну Волинської обл. у селянській сім'ї народився Валентин Якович Мороз [1].

У дитячі роки йому довелося пережити лихоліття Другої світової війни, підлітком він став свідком збройної боротьби між радянською владою та українським національно-визвольним рухом. Патріотичне виховання, жорстока політика влади стосовно українських патріотів, підміна понять і фальсифікація української історії, відсутність свободи слова та совісті в СРСР спонукали його до пошуку правди і справедливості. Звичайний сільській хлопець міг залишитися нікому невідомим працюючи в колгоспі чи робітником на заводі але він обрав інший шлях. Прагнення до саморозвитку, пошук відповідей на болючі питання які стосувалися суспільно-політичного становища України в СРСР,

невідповідність між деклараціями та реаліями радянського суспільства спонукало юнака до вступу на історичний факультет Львівського університету який він успішно закінчив у 1958 р. [2].

Трудова кар'єра В. Мороза розпочалася з роботи в загальноосвітній середній школі на Волині. Спочатку він викладав історію пізніше працював заступником директора поєднуючи адміністративну роботу з викладацькою. Відчуваючи внутрішню потребу займатися історичною наукою він змінює місце роботи. З лютого 1963 р. влаштовується до Луцького, а з вересня і до Івано-Франківського педагогічних інститутів де викладає курс новітньої історії. Одночасно він працює над кандидатською дисертацією вступивши в аспірантуру на заочну форму навчання. Тема яку він обрав стосувалася процесу 1934 р. який відбувся в Луцьку над членами КПЗУ. Тема дослідження відповідало класичним кліше які застосовувала радянська влада стосовно Польщі міжвоєнного періоду і була сформульована наступним чином: «Луцький процес 1934 року – зразок революційної співдружності польського і українського народів у спільній боротьбі проти фашистського режиму панської Польщі». На нашу думку В. Мороз пішов на компроміс – скористався єдиною можливістю дослідити проблему пов'язану із боротьбою українців за державний суверенітет адже КПЗУ асоціювалася із націонал-комунізмом і оприлюднити власну працю. На жаль, захистити дисертацію В. Мороз не встиг. На заваді став арешт приводом до якого стала його діяльність пов'язана із поширенням творів дисидентів так званого «самвидаву».

Арешт відбувся 1 вересня 1965 р. Звинувачення інкримінувало В. Морозу ст. 62 КК УРСР (антирадянська агітація і пропаганда). Суд відбувся у м. Луцьку в січні 1966 р. На лаві підсудних поруч із ним опинився його колега Д. Іващенко. Не дивлячись на надуманість інкримінованих звинувачень, на те, що «свідки» їхньої «злочинної» діяльності на судовому процесі одностайно стали на сторону засуджених, вирок ухвалили. Валентина Мороза засудили на 4 роки таборів суворого режиму, а Дмитра Іващенко – на 2 роки [3, с.89]. Цей судовий процес став першим у низці інших. Період хрущовської відлиги закінчився, натомість поверталися репресії стосовно інакодумців навіть якщо їхня діяльність не носила політичного характеру і обмежувалася культурницькою площиною. З іншого боку дії влади спонукали багатьох дисидентів до політичної боротьби за громадянські права в СРСР. Це було перше масштабне репресування української інтелігенції після Другої світової війни (Другим можна вважати Генеральний погром 1972 р. [4, с.2], а третім, і напевно, за масовістю й останнім, ліквідацію Української Гельсінської Групи) [5, с.161–162].

Реакцією на арешти став публічний демарш української інтелігенції під час презентації фільму С. Параджанова «Тіні забутих предків» у новозбудованому кінотеатрі «Україна» 4 вересня 1965 р. Після виступу режисера слово взяв І. Дзюба. Він повідомив присутніх, що в Україні відбуваються таємні арешти серед молоді інтелігенції, назвав прізвища заарештованих. Це викликало бурхливу реакцію присутніх які висловили власну підтримку арештованим. Відбулося щось подібне до демонстрації. Протест проти влади був відкритим і досить різким.

Засуджений за антирадянську агітацію та пропаганду В. Мороз відбував термін покарання у таборі ЖХ-385/17-А в Мордовії (РФ). Цей період став для нього важким випробуванням. В. Мороз не зламався, не каюся перед владою. Маючи важку вдачу він різко реагував на заяви колег дисидентів про необхідність вдосконалити радянське суспільство, другорядність і неможливість боротьби за державний суверенітет України. Власні думки він виклав у праці «Репортаж із заповідника імені Берії» яку вдалося поширити в «самвидаві». Після звільнення у 1969 р. він продовжив власну творчу діяльність. Побачило світ його есе «Серед снігів», «Хроніка опору». В цих працях автор засуджував тоталітарну сутність радянської влади яка поневолює людину, нищить її, денационалізує знищуючи культурну спадщину і фальсифікуючи історію. Його заклик до опору фактично є закликом до національно-визвольної боротьби. Важливим завданням для В. Мороза стало поширення інформації про арешти дисидентів, «самвидавних» праць. Він долучається до видавництва «Українського вісника» як один із провідних авторів. За його участі опубліковані випуски від 1 по 6 у період 1970–1972 рр. В цей час В. Мороз відбував наступний термін покарання.

Звільнений у 1969 р. вже через 9 місяців він знову був заарештований. Причиною стали вищезгадані твори. Влада вважала діяльність В. Мороза вкрай небезпечною. Його перебування на свободі загрожувало поширенням антирадянських настроїв серед населення тому його ув'язнюють. Валентин Мороз був засуджений до 9 років ув'язнення і 5 років заслання, як «особливо небезпечний рецидивіст» [3, с. 95].

Сам дисидент не дивлячись на цей повторний арешт відзначав з властивою йому непохитністю і оптимізмом: «Найбільшим сюрпризом минулого десятиріччя було те, що арешти 1965 р. не загальмували, а прискорили українське відродження. Ера великого страху минула. Арешти не налякали, а викликали велику зацікавленість не тільки в Україні, але й в усьому світі» [3, с. 88].

Першу частину ув'язнення В. Мороз відбував у Владимирській в'язниці де два роки його утримували в одиночній камері. У 1974-му році витримав 5-місячну голодівку, домагаючись переведення з тюрми до табору. Після інтерв'ю дружини В. Мороза зарубіжним журналістам, цей факт викликав хвилю підтримки дисидента по всьому світу. Врешті він домігся свого і був етапований до табору суворого режиму в Мордовію. Тут він проявив себе неоднозначно. З одного боку брав участь в голодівках та акціях протесту які організовували в'язні, а з іншого дозволяв собі різкі заяви щодо інших ув'язнених, зокрема і росіян та євреїв. Така поведінка провокувала внутрішній конфлікт між дисидентами і стала причиною створення в 1977 р. спеціального Комітету ув'язнених, до якого увійшли визнані авторитети в табірному середовищі – священик В. Романюк, публіцист Е. Кузнецов та письменник Д. Шумук. Комітет звинуватив В. Мороза в розпалюванні національної ворожнечі та неповазі до поглядів товаришів по нещастю і виніс суворо догану за поведінку, не гідну статусу політв'язня. Комітет навіть вимагав піддати в'язня Мороза загальному бойкоту і не згадувати його імені в самвидаві та інших матеріалах [4, с.18].

Процес звільнення В. Мороза став безпрецедентним за розмахом активності громадськості в світі. Так, 17 червня 1970 р. майбутня співзасновниця УГГ, відома громадська діячка О. Мешко на захист дисидента звертається з листом до голови ПВР УРСР Ляшка, голови КДБ УРСР Нікітчека і депутата Б. Патона [5, с.18]. Вона отримала усну відповідь на клопотання у вигляді погроз на власну адресу. В. Романюк (у майбутньому Патріарх Володимир) теж виступив на його захист. У відповідь влада заборонила священику правити службу Божу, а в січні 1972 р. засудила його до 7 років таборів особливого режиму і 3 років заслання [1].

У червні 1974 р. російський правозахисник А. Сахаров звернувся до Л. Брежнєва та Р. Ніксона окремим листом на захист В. Мороза. 30 жовтня 1975 р. В. Овсієнко, сам при тому перебуваючи в ув'язненні пише заяву Комітету захисту прав людини при Організації Об'єднаних Націй в якій вимагає звільнення з тюрм політв'язнів, у тому числі, В. Мороза [7, с.294].

1 червня В. Мороз в знак протесту оголосив голодування. Інформація про цей вчинок поширилася світом. На його захист виступили Міжнародний Пен-клуб, Міжнародна Амністія, Міжнародна Ліга захисту прав людини, Комітет захисту прав радянських політв'язнів «Нью-Йорк». Товариство української студіюючої молоді створило у Вашингтоні і Торонто комітети захисту В. Мороза, які організовували одноденні голодування студентів перед радянськими представництвами, збір підписів на його захист, кампанію в пресі. У вересні 1974 р. в справі В. Мороза сенатор конгресу США Г. Джексон особисто звернувся до Л. Брежнєва, у жовтні це зробили 9 парламентарів Великобританії, потім уряд Канади. Звільнення вимагала громадськість Франції, Німеччини, Норвегії, Швеції, Австрії [5, с.156].

Активна позиція української та світової громадськості мала ефект. У квітні 1979 р. В. Мороза разом із іншими чотирма дисидентами обміняли на двох агентів КДБ заарештованих у США за шпигунську діяльність. Для В. Мороза почався новий період в житті – період еміграції [8, с.307].

За кордоном В. Мороза зустріли як героя. Він з дружиною, яка приїхала до нього, оселився в США, викладав у Гарвардському університеті, видавав журнал «Анабазис», вів щотижневу радіо-програму в Торонто. Однак його скандальна поведінка, ексцентричність, безкомпромісність відштовхнули від нього західну громадськість і з часом про нього перестали згадувати. У 1981 р. переїхав до Канади, отримавши громадянство [4].

У грудні 1992 р. повернувся до Львова. Був професором, завідувачем кафедри українознавства в Українському поліграфічному інституті ім. І. Федорова, професором кафедри українознавства Львівського державного інституту фізкультури, викладачем політології Львівської філії Української академії державного управління при Президентові України. Своєрідно, зі своїм прямолінійним сарказмом він коментував цей крок у інтерв'ю «Галицьким Контрактам»: «переїхав до Канади, переїхав там дощ та й повернувся. Діаспора й досі вважає, що я дурний. Бо ж я поїхав в Україну: на мізерну платню, на небезпеку. Та звідси я втікати не збираюся» [9].

Процеси державотворення в Україні він сприймав критично. В його розумінні державі не вистачає людей нової якості «аристократів духу». Найбільшим лихом України він вважав те, що «постійні

лихоліття зробили нас нацією плебеїв». Разом з цим історик дорікає у неамбіційності держави, більш того, визнаючи те, що це вже стало для нації ледь не закономірністю: «З давніх-давен великою помилкою України є те, що ми тільки боронимось і ніде не висуваємо претензій. Інші не бояться висувати» [10]. В останні роки життя В. Мороз видав тритомну монографію «Україна у двадцятому столітті». Помер 16 квітня 2019 р. Похований у Львові на Личаківському кладовищі.

Список використаних джерел та літератури:

1. <https://helsinki.org.ua/articles/pro-valentyna-moroza/>
2. https://zaxid.net/u_lvovi_pomer_vidomiy_ukrayinskiy_disident_valentin_moroz_n1479708
3. Захаров Б. Нарис історії дисидентського руху в Україні (1956–1987). Харків, 2003. 144с.
4. <https://uinp.gov.ua/istorychnyy-kalendar/kviten/15/1936-narodyvsya-valentyn-moroz-istoryk-i-dysident>.
5. Не відступлюся ! : До 100-річчя Оксани Яківни Мешко. Харків, 2005. 344с.
6. Касьянов Г. Незгодні: українська інтелігенція в русі опору 1960-80-х років. Київ, 1995. 224 с.
7. Овсієнко В.В. Світло людей: Мемуари та публіцистика: У 2 кн. Кн. 2. Харків; Київ, 2005. 352 с.
8. Овсієнко В.В. Світло людей: Мемуари та публіцистика: У 2 кн. Кн. 1. Харків; Київ, 2005. 352 с.
9. Інтерв'ю О. Швагуляк-Шостак. *Галицькі контакти*. 2000. № 29.
10. Інтерв'ю А. Лазаревої «Ми звикли жити без претензій». *Молодь України*. 1992. № 21. С. 2.

References

1. Zakharov B. Narys istorii dysydentskoho rukhu v Ukraini (1956–1987) Kharkiv, 2003. 144 s.
2. Kasianov H. Nezghodni: ukrainska intelihentsiia v rusi oporu 1960-80-kh rokiv. Kyiv, 1995. 224 s.
3. Ovsiienko V.V. Svitlo liudei: Memuary ta publitsystyka: U 2 kn. Kn. 2. Kharkiv; Kyiv, 2005. 352 s.
4. Ovsiienko V.V. Svitlo liudei: Memuary ta publitsystyka: U 2 kn. Kn. 1. Kharkiv; Kyiv, 2005. 352 s.